

Studie a texty

Evangelické teologické fakulty

řídí Pavel Filipi

číslo 13 (2008/2)

Tesáno do kamene – psáno na pergamen –
tištěno na papír:

Příspěvky ke starozákonní hermeneutice

Tesáno do kamene
psáno na pergamen
tištěno na papír

Příspěvky ke starozákonní hermeneutice

Uspořádali Martin Prudký a Petr Sláma

Články Bernda J. Diebnera, Michaela Dicka a Jana Duška jsou výsledkem badatelské činnosti v rámci výzkumného záměru Hermeneutika křesťanské, zvláště české protestantské tradice v kulturních dějinách Evropy (MSM 0021620802) udělené MŠMT a vycházejí s jeho finanční podporou.

Studie a texty Evangelické teologické fakulty

Řídí Pavel Filipi

Vychází dvakrát ročně

Pro Univerzitu Karlovu v Praze, Evangelickou teologickou fakultu

vydává nakladatelství Mlín v Jihlavě

Adresa a objednávky: Mlín, Vrchlického 1, 586 01 Jihlava

Obálku navrhl © Jakub Tayari

<http://www.etf.cuni.cz/sat>

ISSN: 1802-6818

ISBN: 978-80-86498-31-7

Obsah

PETR SLÁMA	
Editorial	vii
I. BIBLICKÉ STUDIE	
VÍKTOR BER	
„Mlčení jehňátek“ v knize Genesis: Strípky narativní analýzy na příkladech Gn 12,10 20 a Gn 20,1–18	3
BERND JØRG DIEBNER	
„David“ a „Goliáš“	31
JENÖ KISS	
Prorocký nářek a jeho život	39
LUKÁŠ KLÍMA	
„Kenaanský“ žalm 29 a Hospodinův hlas	59
II. HISTORICKÉ STUDIE	
MIACHEL DICK	
Mezopotamské kultické sochy: svátostné setkání s božským	69
JAN DUŠEK	
Správní, ekonomické a náboženské instituce v Samaří v době perské (mezi Artaxerxem I. a Dariem III.)	91
PETR SLÁMA	
„Zákon Boha tvého a zákon krále“ (Ezd 7,26): Mojžíšova Tóra jako akreditační dokument židovského společenství doby Ezdrášovy? 112	
III. METODOLOGICKÉ STUDIE	
MARTIN PRUDKÝ	
Biblia Hebraica quinta editio: Nová řešení starých problémů v kritické edici textu Hebrejské bible	131

Biblia Hebraica quinta editio: Nová řešení starých problémů v kritické edici textu Hebrejské bible

Martin Prudký, Praha

Summary: Biblia Hebraica quinta editio: New Solutions to Old Problems in the Text-Critical Edition of the Hebrew Bible The text-critical project of Biblia Hebraica quinta (BHQ) is reviewed and presented and illustrated with reference both to the internal tradition of previous editions of Biblia Hebraica (BH¹ 1906; BH² 1925; BH³ / BHK 1937; BH⁴ / BHS 1977), and to alternative projects (Biblia Hebraica Leningradensia, Hebrew University Bible Project, The Oxford Hebrew Bible etc.). Basic problems of text-critical editing of the Hebrew Bible are presented and the particular choices made by the editors of BHQ are discussed – especially questions regarding the choice and diplomatic presentation of the source text (editorial approach to the particular manuscript). Specific features of the presentation of the text-critical apparatus, the Masorah and the text-critical commentaries are discussed and documented on the basis of examples. Overall the recent BHQ edition is evaluated to be a marked advance in publishing the Hebrew Bible text. In a quite comfortable form it offers its users good access to the problems of textual tradition. Thanks to its well-structured and well-presented system of abbreviated information and evaluative notes it enables the reader to gain an informed overview and to make well-considered choices when dealing with text-critical problems.

1. Úvod

V roce 2004 vyšel první svazek nové kritické edice textu Hebrejské bible – *Biblia hebraica quinta editio*.¹ Od té doby byly z celkem 22 plánovaných vydány ještě další tři svazky.² Tato již několik let avizovaná edice svým záměrem na jedné straně navazuje na vydavatelskou tradici spojovanou se „značnou“ *Biblia hebraica*, na druhé straně se v kritickém vymezení pokouší na této cestě dosáhnout podstatně dokonalejší úrovně v ohledu

¹ARIAN SCHENKER (ed.), *Biblia Hebraica Quinta: General Introduction and Megilloth*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2004; standardní zkratkou **BHQ**.

²DAVID MARCUS (ed.), *Ezra and Nehemiah*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2006; CARMEL MCCARTHY (ed.), *Deuteronomy*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2007; JAN DE WAARD (ed.), *Proverbs*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2009.

materiálním i metodologickém. Svůj záměr i způsob zpracování přitom musí kriticky vymezit mezi řadou jiných projektů současnosti, které usilují o zpřístupnění „originálního znění“ textů Hebrejské bible / Starého zákona.³ Tato edice bezesporu znamená podstatný skok ve zpřístupnění textové tradice Bible odborné veřejnosti a již proto si zaslouží důkladnější představení. Její význam je však také v tom, že i zpětně vrhá světlo na dosavadní standardní kritická vydání a umožňuje je kriticky posoudit. Každý teolog, hebraista, judaista či badatel kteréhokoli oboru, v němž zkoumání Hebrejské bible hraje důležitou úlohu, je touto edicí stavěn před *otázky po podobě a po povaze textu*, s nímž počítá jako východiskem a základnou své odborné práce (tzv. „originální text“ bible). Kromě těchto otázek ovšem edice současně nabízí také mnoho podkladů a nástrojů k vyhledávání a ověřování možných odpovědí. Plurál je zde na místě – právě na rozdíl od jednodušších edic, které na kritický aparát buď zcela rezignují či jej nabízejí jen výběrově, poskytuje BHQ zevrubný vhled do problematiky textové tradice, doložených variant a jejich relativní závažnosti, čímž umožňuje utvářet si podstatně poučenější vlastní názor.

Zajisté platí, že biblistika – nemluvě o teologii jako celku – je velmi širokou a vnitřně diferencovanou oblastí, v níž se uplatňuje řada vědních disciplín. Sotva kdo může dnes pomýšlet na to, že by byl expertně vzdělán ve všech oblastech jejího interdisciplinárního koridoru. Právě proto je však dobré být alespoň solidně uveden do základních otázek v každé z jednotlivých oblastí, znát povahu a problematiku příslušného materiálu, jakož i nástroje a postupy, jak příslušná disciplína své otázky zpracovává. V tomto smyslu lze říci, že textová kritika má nezastupitelnou roli v tom, že uvedením do problematiky podoby a povahy textové tradice chrání badatele bible před zjednodušujícími přístupy, mj. před fundamentalismem. Pro běžnou práci je přitom nesmírně důležité mít po ruce kvalitní edice a kompendia zprostředkující příslušný materiál a zpřístupňující podstatné informace.

Dříve než se v tomto světle budeme zabývat klady a zápory nové edice, uvedme si ve stručném nástinu jak dosavadní tradici kritických vydání

³Terminologická poznámka: V následujícím textu se přikláním k užívání termínu *Hebrejská bible* jako označení kanonické sbírky textů bible antického židovstva v její hebrejsko-aramejské podobě (tzv. Tenach), jíž se v křesťanském prostředí obvykle říká *Starý zákon*. Činím tak nejen proto, že se biblistika v posledním půlstoletí otevřela badatelům nekřesťanské provenience a nutně proto upravila svou křesťansky formovanou terminologii (mj. „Starý zákon“; srv. též např. titul ROLF RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny: Úvod do starozákonní literatury*, Praha: Vyšehrad, 1996), ale zejména proto, že v pojednávané souvislosti – problematice kritického vydání hebrejsko-aramejské verze biblického textu – se jedná o označení věcně výstižné (srv. též „značku“ ediční řady *Biblia hebraica*).

v edici *Biblia hebraica*, tak ostatní z relevantních vydavatelských počínů dnešní doby. V tomto kontextu nám vyniknou základní otázky, před nimiž editoři „původního textu“ Hebrejské bible v dnešní době stojí, i specifické rysy řešení zvolených v projektu *Biblia hebraica quinta*.

2. Dosavadní edice Hebrejské bible

Počátek novodobých edic Hebrejské bible je třeba hledat v éře humanismu, který přinesl nový zájem o studium starověkých textů v původních jazycích, a v době počátků knihtisku, kdy se vydavatelé na zcela nové metodologické úrovni ptali po podobě textu, jenž má být publikován a šířen. Bible pochopitelně patřily mezi první tištěné knihy vůbec;⁴ tisky hebrejské mezi nimi vynikaly a v řadě případů byly již před rokem 1500 vybaveny doplňkovým aparátem aramejských překladů (targúmů) a příslušných komentářů rabínských autorit.⁵

Přelomovou edicí Hebrejské bible se v této průkopnické době stala tzv. *první Rabínská bible*, kterou vydal vlámský tiskař Daniel Bomberg v Benátkách v letech 1516–1517. Její text spolu s Bombergem připravil k vydání Felix Pratensis (Felice da Prato, zemřel 1539), velmi vzdělaný syn rabína,⁶ který v dospělosti konvertoval a vstoupil do řádu augustiniánů. Jeho editorský počín je možné označit za první textově-kritické vydání Hebrejské bible. Felix Pratensis si vytkl za cíl zpracovat a vydat korektní text, jenž by byl zbaven chyb a porušení, jež obsahovaly pozdně středověké rukopisy. Provedl tedy srovnání rukopisné evidence, kterou měl k dispozici (v kolekci byly nejspíše zastoupeny rukopisy různých masoretských škol⁷),

⁴Johann Gutenberg se svými společníky vydal tiskem latinskou Vulgátu ve dvou svazcích v letech 1452–1454. Latinská Bible je mezi prvotisky (do r. 1500) vůbec nejčastěji vydávanou knihou. Mezi prvotisky patří také řada překladů Bible do evropských jazyků – němčiny, francouzštiny, italštiny, ale češtiny nebo katalánštiny. Podrobněji viz VLADIMÍR KYAS, Česká bible v dějinách národního písemnictví, Praha: Vyšehrad, 1997, 124n.

⁵Tak např. vydání Žaltáře (1477 v Boloni?), Proroků (Soncino 1485–1486), Tóry (Lisabon 1491, celého Tenachu (Soncino 1488; Neapol 1491–1493; Brescia 1494). Viz ERNEST WÜRTHWEIN, Der Text des Alten Testaments, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1973, 42.

⁶Znalec hebrejštiny, řečtiny i latiny a klasické literatury; ještě před svou konverzí ke křesťanství přeložil do latiny knihu Žalmů (*Psalterium ex Hebraeo ad Verbum Translatum*, Benátky 1515).

⁷Srv. WÜRTHWEIN, Der Text Des Alten Testaments, 27n a 170–171. K problematice masoretské tradice textu, jednotlivých směrů a variant viz podrobně EMMANUEL TOV, Textual Criticism of the Hebrew Bible, Minneapolis: Fortress Press, 2001; stručně a přehledně FILIP ČAPEK, The Text of the Hebrew Bible: Perspectives in Textual Criticism, in Religio 9 (2001), 67–78.

a kriticky vyhodnotil odchylky. U podoby textu, pro niž se na základě své analýzy a komparace rukopisů rozhodl, uvedl na okraji i nejdůležitější odlišná čtení (varianty z rukopisů); reprodukoval také opravy textu, které navrhuje masoretská tradice (*qeré/ketív* a *puncta extraordinaria*).⁸

Bombergiana

Na jeho koncepci navázal a k podstatnému zdokonalení ji přivedl Jakob ben Chajim, židovský uprchlík z Tunisu. Ten pro Daniele Bomberga připravil druhé vydání Rabínské bible (v Benátkách 1524–1525), jež se pro svou kvalitu a vliv na dlouhá staletí stalo uznávaným standardem kritického vydání Hebrejské bible (tzv. *Bombergiana*). K textově-kritickým poznámkám, textovým variantám a masoretským návrhům na odchylná čtení, jež s mírnými úpravami převzal z prvního vydání, zpracoval Jakob ben Chajim zcela nově zejména rozsáhlý masoretský materiál (malou, velkou i finální masoru), a to opět na základě srovnání řady rukopisů. Na základě takto získaného materiálu masory pak zpětně prověřil podobu textu a vytvořil tím relativně koherentní celek, jehož jednotlivé složky – konsonantní text, vokalizace, akcenty a masora – si vzájemně odpovídaly.⁹ Důkladností zpracování a vlivem své koncepce se *Bombergiana* široce a dlouhodobě prosadila jako jedna z nejdůležitějších novověkých edic; její zpracování podoby hebrejského textu, jak byla obecně známa z pozdně středověkých rukopisů (tzv. *textu receptu*), se prosadilo jako nový standard, *textus receptus* éry knihtisku. Text této edice se stal základem běžných vydání Hebrejské bible v následujících staletích a v mnoha případech se tak uplatňuje dodnes.¹⁰

Biblia Hebraica

Devatenácté století znamenalo pro biblistiku novou éru mimořádného rozvoje, který souvisel jak s řadou archeologických a epigrafických nálezů, tak s utvářením metodologie biblistiky jako vědního oboru v rámci humanitních věd (filologie, dějin literatur a kultur starověkého Orientu, historiografie starověkého Izraele a jeho náboženství aj.). Ke konci 19. století

⁸Tj. navržené opravy textu z tradice masoretů. K jevu viz předmluvu ke kterékoli edici *Biblia hebraica*.

⁹V tomto ohledu se mnohé moderní edice metodicky prohřešují, včetně BHS; viz níže.

¹⁰Zejména v židovském prostředí je tato podoba textu stále „standardem“ tištěných vydání (např. Koren Publishers, Jerusalem; KTAV Publishing House, Jersey City; též L. Ballenberger, Praha 1932 aj.); ovšem také v křesťanském prostředí, zejména jako základ prvního a druhého vydání v moderní edici *Biblia hebraica* (1906 a 1913; viz níže) a jako „standardní text“ Britské a zahraniční biblické společnosti, jak jej pro vydání v roce 1908 prosadil Chr. D. Ginsburg (2. vydání 1926, reprinty dodnes; srv. WÜRTHWEIN, *Der Text Des Alten Testaments*, 45).

pak můžeme zaznamenat řadu pokusů o vytvoření syntézy či alespoň bilanční shrnutí dosavadního bádání v encyklopedických dílech. V oblasti bádání o textu Hebrejské bible se o takovou bilanci a přehlednou prezentaci výsledků dosavadní práce pokusil lipský starozákonník Rudolf Kittel (1853–1929), který se svými spolupracovníky připravil jednosvazkové příruční vydání textu Hebrejské bible vybavené kritickým aparátem (*Biblia hebraica*, vyd. v Lipsku 1906; zkratkou BH).¹¹

Text tohoto vydání je převzat z Bombergiany. Textově kritický aparát je umístěn na spodním okraji strany a kromě odchylek zachycených Jakobem ben Chajimem zpracovává řadu dalších variant, zejména z materiálu, který shromáždil Benjamin Kennicott (1718–1783),¹² a z historicko-kritických a komparativních studií, které přineslo biblické bádání moderní doby a jehož konkrétní textově-kritické podněty zůstávaly dosud rozptýleny v monografických studiích či biblických komentářích. Koncept, který R. Kittel pro vydání zvolil, byl velmi úspěšný. Jeho publikace se záhy stala standardní edicí pro vědeckou práci i akademickou výuku a její název – *Biblia hebraica* – se stal v pravém slova smyslu značkou.

V následujících dvou dekáдах se Kittelova bible dočkala řady reprintů. Ve dvacátých letech převzalo vydávání tohoto díla Württemberské biblické nakladatelství ve Stuttgartu, jež o edice biblických textů pečuje dodnes, včetně vědeckých vydání v původních jazycích.¹³ Druhé, mírně opravené vydání zde R. Kittel publikoval v roce 1925.¹⁴

Třetí vydání, jež vyšlo v roce 1937, přineslo zásadní zlom.¹⁵ Na základě nového vyhodnocení dostupných rukopisů a edic textu Hebrejské

¹¹RUDOLF KITTEL (Hrsg.), *Biblia Hebraica*, Leipzig: J. C. Hinrichs, 1906. Ke zveřejnění příprav projektu a formulování jeho zásad využil akademickou přednášku při slavnosti dne reformace, jež pak několikrát vyšla tiskem; viz RUDOLF KITTEL, *Über die Notwendigkeit und Möglichkeit einer neuen Ausgabe der hebräischen Bibel*, Studien und Erwägungen, Leipzig: Edelmann, 1901.

¹²BENJAMIN KENNICOTT (ed.), *Vetus Testamentum Hebraicum cum variis lectionibus*, Oxford: Clarendon, 1776–1780. Kennicott se svými spolupracovníky v tomto rozsáhlém díle excerpoval textové odchylky z více než 600 hebrejských rukopisů, 52 tištěných vydání a 16 samaritánských kodexů. Ovšem vzhledem k tomu, že se v naprosté většině jednalo o rukopisy velmi pozdní, je hodnota shromážděných odchylek významná spíše pro dějiny středověké transmise textu, než pro textově kritické bádání o Hebrejské bibli.

¹³Později bylo toto nakladatelství několikrát transformováno. Od roku 1981 rozvíjí svou vydavatelskou činnost v rámci Německé biblické společnosti – *Deutsche Bibelgesellschaft* (viz <http://www.dbg.de>).

¹⁴RUDOLF KITTEL (Hrsg.), *Biblia Hebraica*, Stuttgart: Die Württembergische Bibelanstalt, 1925 (zkratkou BH²).

¹⁵RUDOLF KITTEL a PAUL KAHLE (Hrsg.), *Biblia Hebraica*, Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1937 (zkratkou BH³ nebo BHK).

bible¹⁶ se R. Kittel rozhodl učinit základem své kritické edice nejstarší úplný dochovaný text Hebrejské bible, tzv. *Leningradský kodex*,¹⁷ který sice patří k relativně pozdním, nicméně vynikajícím rukopisům ben-Ašerovské větve masoretů.¹⁸ Nové vydání bylo připraveno týmem spolupracovníků, který spolu s R. Kitteltem vedli Otto Eißfeldt, Albrecht Alt a Paul Kahle. Posledně jmenovaný zcela nově zpracoval aparát masory.¹⁹

Biblia hebraica tedy ve svém třetím vydání (BH³/BHK) publikuje text zpracovaný na základě konkrétního rukopisu, jehož kvalita je dle mínění vydavatelů vyšší než u dosud autoritativního *textu receptu*. Ediční zpracování textu převzatého z rukopisu L 19^A konkrétně znamená, že vydání přesně reprodukuje konzonantní znění textu a až na ojedinělé výjimky také podobu vokalizace, přízvuků a prvků členění textu (konce veršů, setumy, petuchy, sidry); do textu doplňuje číslování kapitol a veršů. Grafická podoba textu, a to včetně členění poetických pasáží, je dílem editora.

Běžnému způsobu, zavedenému ve většině tisků Hebrejské bible, je přizpůsobeno také řazení knih – sbírku Spisů (třetí část kánonu) otevírá kniha Žalmů a uzavírají knihy Paralipomenon. Jedná se typ řazení knih v kánonu, jenž je běžný v rukopisech babylonské provenience.²⁰ Leningradský

¹⁶Podstatné byly zejména studie P. Kahleho o masoretských rukopisech, o jejich typologii, vztazích a relativní hodnotě; viz PAUL E. KAHLE, *Masoreten des Ostens: die ältesten punktierten Handschriften des Alten Testaments und der Targume*, Leipzig: J. C. Hinrichs 1913; PAUL E. KAHLE, *Masoreten des Westens*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1927–1930; PAUL E. KAHLE, *Die hebräischen Bibelhandschriften aus Babylonien*, Giessen: A. Töpelmann, 1928.

¹⁷Jedná se o kodex, který je ve vlastnictví Ruské národní knihovny v Petrohradě (evidován pod signaturou EBR. I B 19a). Vzhledem k tomu, že se v dějinách bibliistiky stal „pojmem“ ze třicátých letech 20. stol., je tradičně uváděn pod jménem *Leningradský kodex* (obvyklou zkratkou: L 19^A). Jakkoli někteří autoři v posledních letech v souvislosti s politickými změnami v Rusku mění názvosloví rukopisu na (*codex*) *Petropolitanus*, ukazuje většinový proud publikací (včetně zásadních edic, jako např. faksimile), že tradiční název je vnímán jako neutrální. Ani edice BHK se v této věci neliší, užívá tradiční označení rukopisu a zavádí pro něj zkratku M^L.

¹⁸Podle údajů v kolofonu jej napsal Samuel ben Jakob v Káhiře roku 1008 (J. E. Revell uvádí přepočten letopočtu na rok 1010). M. Goshen-Gottstein počátkem 60. let vehementně popíral, že by tzv. *codex leningradiensis* (L 19^A) představoval genuinní ben-ašerovský rukopis; dle jeho mínění se jednalo o text pozdní, smíšený, jenž byl do ben-ašerovskému profilu druhotně upraven. Jeho mínění se však neprosadilo. Viz studii E. J. Revella o vztahu L 19^A k ostatním masoretským rukopisům mezi předmluvami vydání faksimile: DAVID N. FREDMAN, E. JOHN REVELL a VICTOR B. LEBEDEV, *The Leningrad Codex: A Fascimile Edition*, Grand Rapids/Leiden: Eerdmans/Brill 1998, xxix–xlvi.

¹⁹Vytvořil pro něj zjednodušený systém zkratk a údaje doplnil na příslušných místech tak, aby tvořily konzistentní systém (i tam, kde v rukopise údaj chybí). Viz předmluva k BHK.

²⁰Hermeneuticky se zde uplatňuje exilní perspektiva (srv. 2Pa 36,23 jako „poslední slovo“ bible). Vnější autoritou pro toto uspořádání je pořadí uvedené v seznamu v talmudickém traktátu *Baba Bathra* 14b.

kodeks však patří k alternativnímu typu, běžnému u rukopisů z oblasti Izraele, u nichž Spisy začínají knihami Paralipomenon a končí knihou Ezdráš. Vzhledem k tomu, že ediční tradice, do níž Biblia hebraica vstoupila a od prvního vydání převzala, navazovala na většinový trend, nereprodukuje BHK pořadí knih podle L 19^A, nýbrž je upravuje do tradiční podoby.

Text je na každé stránce doplněn dvěma odstavci kritického aparátu – jeden uvádí výběr ze známých variant z rukopisů, edic a starověkých překladů, druhý připomínkuje zvláštnosti textu a nabízí jeho opravy či úpravy, jak je navrhnou moderní badatelé. Na podobě tohoto aparátu, zejména na jeho druhém odstavci se zřetelně ukazuje přístup a koncepce textově-kritické práce editorů. Je pro ně charakteristické, že návrhy na opravu textu, s nimiž přicházejí biblisté moderní doby, jsou považovány za stejně závažné, ne-li důležitější než reálné varianty doložené textovou tradicí. V předmluvě tento hodnotící princip vyjadřuje R. Kittel těmito slovy:

„V zájmu snadnějšího přehledu je kritický aparát rozložen do dvou oddílů. Pouhé varianty a méně důležité poznámky jsou zapsány v horním aparátu..., skutečné změny textu a to, co je obecně důležitější, je v aparátu spodním...“²¹

Koncept dvou odstavců aparátu vychází vstříc představě, že by v textově kritickém vydání textu měl být zpracován, resp. sumarizován nejen soupis doložených růzností (horní odstavec), nýbrž i komentář k textu (spodní odstavec). Problematičnost tohoto konceptu se ukazuje u míst, kde editoři navrhnou úpravy textu, aniž by byl jeho tvar porušen a aniž by byly doloženy varianty ve smyslu navrhovaných úprav. Poznámek tohoto typu jsou přitom v aparátu BHK stovky! Editoři pro tyto originální návrhy na úpravu textu zavedli zkratky *prp* (*proponit*, navrhuje se), *prps* (*propositum*, navrženo, návrh) a *firt* (*fortasse*, snad), v týchž případech však užívají i zkratku *l* (*lege*, čti).

Jako příklad extrémního uplatnění tohoto přístupu je možné uvést opravy navrhované v knize Ezechiel, kde je v desítkách případů navrhováno zaměnit předložku ל (‘el) za א (‘al).²² Jakkoli je možné hodnotit frazeologickou vazbu, jíž se tyto případy týkají, z jazykového hlediska jako neobvyklou, jedná se o lingvistickou, nikoli textově-kritickou problematiku. Uváděné fráze se v ezechielských textech vyskytují opakovaně a je proto možné je hodnotit jako určitý jazykový (nářečový?) svéráz; v rukopisech přitom obvykle nejsou zaznamenány žádné varianty opravňující korekturu textu.²³ Spolu s řadou dalších oponentů tohoto pojetí textové kritiky se do-

²¹ BHK, V.

²² Srv. např. Ez 2,6c; 3,15a; 6,10b.13a; 7,6b.7a.12a.13a.13c.18a.26a; 10,1a aj.

²³ Srv. však Ez 6,2a.

mnívám, že poznámky tohoto typu (např. k neobvyklé frazeologii) patří do studií či komentářů k pojednávaným textům (tj. do sekundární odborné literatury), nikoli však do aparátu textově kritické edice – a už vůbec ne v podobě návrhu na opravu textu (*sic!*).

Masora je u edice BHK zpracována nově, ba přímo novátorsky. Paul Kahle ji „rekonstruoval“ na základě řady rukopisů ben-ašerovského typu. Její podobu ovšem velmi důkladně editorsky přepracoval, údaje doplnil a zharmonizoval. Na jedné straně tím vznikl relativně koherentní systém masoretských poznámek, který se díky standardizovaným zkratkám poměrně snadno čte, na druhé straně vzniká u takto zpracovaného aparátu otázka po jeho vztahu k reálnému tvaru masory leningradského kodexu. V některých případech v důsledku editorských zásahů dokonce vznikly nové problémy. Například výše uvedená úprava pořadí biblických knih způsobila, že masoretská poznámka u Ž 130,2, která označuje střed třetí části biblického kánonu, tj. střed Spisů,²⁴ se stává údajem zcela absurdním – vyskytuje se totiž hned v první knize této kanonické sbírky.²⁵

Edice BHK se pro několik generací uživatelů stala nejen standardním vydáním Hebrejské bible, nýbrž vydáním v akademickém prostředí zcela dominantním,²⁶ takže příjmení jejího hlavního editora se pro mnohé biblisty stalo synonymem Hebrejské bible, a to zcela mezinárodně.

Biblia Hebraica Stuttgartensia

Od roku 1967 začala po jednotlivých sešitech vycházet *Biblia Hebraica* „nové generace“, podle místa vydání označená jako Stuttgartská – *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (BHS). Hlavními editory projektu byli Karl Elliger a Wilhelm Rudolph, pro zpracování biblických knih však byli stanoveni jednotliví editoři. V roce 40. výročí vydání „zlomové“ BHK pak byla edice dokončena a bylo publikováno jednosvazkové vydání celé Hebrejské bible.²⁷

Text této edice je stejně jako u BHK zpracován podle L 19^A. Vydavatelé proklamují, že je text zpracován důsledně podle „poslední ruky“ rukopisu L 19^A; výslovně tak chtějí korigovat přístup Kittelův, který připouštěl

²⁴Údaj malé masory u Ž 130,2 הַצִּי הַכְּתוּבִים (ch^ci ha-ketúbim, střed Spisů) pochopitelně platí pouze tehdy, má-li sbírka Spisů tzv. babylonské pořadí knih; viz výše.

²⁵Srv. JAMES R. ADAIR, Review of D. N. Freedman, *The Leningrad Codex: A Facsimile Edition* (Grand Rapids: Eerdmans 1998), in *A Journal of Biblical Textual Criticism* 3 (1998), [<http://rosetta.reltech.org/TC/vol03/Freedman-et-al-ed1998rev.html>; 7. 3. 2009], odst. 8.

²⁶V letech 1937–1974 vyšla BHK v celkem 14 vydáních.

²⁷KARL ELLIGER a WILHELM RUDOLPH (ed.), *Biblia Hebraica Stuttgartensia: Editio funditus renovata*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1977.

odstraňovat v textu „zjevné písařské chyby“.²⁸ Pořadí knih (Spisů) je opět upraveno podle běžného způsobu tištěných edic Tenaku.

Aparát masory pro BHS zpracoval Gérard E. Weil, opět zcela nově, totiž důsledně podle Leningradského kodexu (L 19^A). Tím je dosažena značná míra koherence všech úrovní textových informací masoretské tradice – konsonantního textu, jeho vokalizace, znaků pro členění a přednes textu i kritického aparátu (malá a velká masora).²⁹

Textově kritický aparát editorů je také zpracován zcela nově. Editoři měli oproti vydavatelům BHK k dispozici mnohem více srovnávacího materiálu z rukopisů, a to včetně části Rukopisů od Mrtvého moře (zejména svitků Izajáše z první Kumránské jeskyně),³⁰ i z oblasti starověkých překladů a verzí (např. velkou kritickou edici Septuaginty³¹). Na druhé straně došlo mezitím v biblistice také k epistemologickým a metodologickým změnám, jež editory vedly k větší opatrnosti při uplatňování návrhů na úpravu či opravu textu. Nicméně i v BHS se poměrně často vyskytuje typ textově kritických poznámek, v nichž editor navrhuje čist text jinak (pod zkratkami *prp*, *frt* a *l*), aniž by pro navrhovanou opravu uvedl reálně doloženou variantu.³²

²⁸Viz KARL ELLIGER a WILHELM RUDOLPH, *Biblia Hebraica Stuttgartensia: Editio Funditus Renovata*, IV a způsob řešení problému Iz 2,15a v BHK a BHS. Proklamovaná zásada důsledné reprodukce podoby textu L 19^A však není v BHS zcela dodržena, dílčí úpravy ortograficky kuriózních tvarů lze i v této edici nalézt, a to i u míst, která jsou zcela zřetelná a z hlediska čitelnosti nepředstavují žádný problém (viz níže, příklad Rt 2,2 v BHQ).

²⁹Velká masora (*massora magna*) je v základním vydání zachycena jen formou indexových odkazů (*Mm*), její text byl vydán jako samostatný svazek: GÉRARD E. WEIL (ed.), *Massorah Gedolah*, Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1971.

³⁰O biblických rukopisech patřících ke svitkům od Mrtvého moře (Kumránu) a o jejich významu pro textovou kritiku Hebrejské bible viz např. TOV, *Textual Criticism of the Hebrew Bible*; EUGENE ULRICH, *The Dead Sea Scrolls and the Origins of the Bible*, Grand Rapids/Leiden: Eerdmans/Brill 1999; PHILLIP R. CALLAWAY, *The Qumran Scrolls and Textual Reconstruction*, in J. ANDREW DEARMAN a M. PATRICK GRAHAM (eds.), *The Land I Will Show You*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 2001, 278–286; SIEGFRIED KREUZER, *Text, Textgeschichte und Textkritik des Alten Testaments: Zum Stand der Forschung an der Wende des Jahrhunderts*, in *Theologische Literaturzeitung* (2002); CASEY D. ELLEDGE, *The Bible and the Dead Sea Scrolls*, Atlanta: SBL 2005. Česky viz zejména STANISLAV SEGERT, *Synové světla a synové tmy*, in STANISLAV SEGERT, ROBERT ŘEHÁK a ŠÁRKA BAŽANTOVÁ (překl.), *Rukopisy Od Mrtvého Moře*, Praha: Oikoymenh, 2007, 13–223 a nově JAN DUŠEK, *Odkrývání tajemství rukopisů od Mrtvého moře*, in Segert et al., *Rukopisy Od Mrtvého Moře*, 225–279.

³¹Edice *Vetus Testamentum Graecum Auctoritate Litterarum Gottingensis editum*, dosud 24 svazků, vydává Vandenhoeck & Ruprecht v Göttingen (1931–).

³²Srv. např. Gn 19,18a.18b. Ovšem navzdory obecnější zdrženlivosti sdílí i BHS výše kritizovanou tendenci BHK sériově opravovat frazeologii předložkových vazeb אֵל (*el*) a אֱל (*al*) v knize Ezechiel; viz např. Ez 6,2a.2b.9d.11c a mnohá další místa. Kvantita tohoto typu po-

Celkově představuje BHS oproti předchozí edici opět významný pokrok. Má přehlednější grafické zpracování, vynikající tiskovou kvalitu a nabízí výrazně kvalitnější a lépe zpracovaný materiál k podobě textu Hebrejské bible a jeho možným variantám. Aparátu BHS je ovšem možné kriticky vytknout, že uživatelům obvykle neumožňuje samostatně hodnotit váhu odchylek, protože většinou uvádí jen varianty (svědky odlišného čtení, proti rukopisu L 19^A), neneviduje však svědectví podpůrná. Edice BHS se také setkala s výtkou, že způsob zpracování textové kritického aparátu není u jednotlivých biblických knih jednotný. Nejenže editoři při svém vyhodnocení neužívají se stejnou soustavností tytéž textové svědky a jazykové verze (pokud jsou k daným knihám k dispozici), ale ani ve výběru důležitých odchylek, vyhodnocování variant či předkládání návrhů na řešení textových problémů zřejmě nesdílejí tytéž zásady.

Nicméně, i při pokračující diskusi o jednotlivostech i o zásadách textové kritické edice Hebrejské bible a při pokračující souběžné práci na projektech, které by měly přinést ještě lepší edici, prosadila se *Biblia Hebraica Stuttgartensia* od počátku osmdesátých let 20. století jako základní kritická edice textu Hebrejské bible pro akademickou práci.

Dříve než se budeme zabývat další generací v ediční linii *Biblia Hebraica*, představme si alespoň stručně některé publikační projekty, které v poslední době zpřístupnily text Hebrejské bible podle jiných edičních zásad a představují tak vůči BH vědomou alternativu.

Biblia Hebraica Leningradensia (BHL)

Průruční vydání Hebrejské bible se stručným aparátem představuje *Biblia Hebraica Leningradensia* (BHL), kterou v roce 2001 vydal Aron Dotan.³⁴ Jak již název naznačuje, je základem edice text tzv. leningradského kodexu (L 19^A), podobně jako u BHK a BHS. Záměrem edice je nabídnout masové vydání Bible pro židovské prostředí, vydání „pro školu a dům“.³⁵ Vy-

známek (navrhovaných oprav) se u jednotlivých knih ovšem značně liší. Konceptně sice BHS opouští sporné členění aparátu BHK na dva odstavce, nicméně údaje obojího typu – doklady různocnění a vlastní návrhy na úpravy textu – ve svém aparátu zachovává.³³

³⁴ AARON DOTAN (ed.), *Biblia Hebraica Leningradensia*, Peabody, MA: Hendrickson, 2001.

³⁵ V předmluvě autor svůj záměr formuluje takto: „We have produced here an edition of one of the oldest masoretic witnesses of the complete Hebrew Bible, in a format ideal for the scholar, teacher, and student. It is our special aim, however to produce an accurate Bible suitable for Jewish ritual use as well. Therefore, though keeping to the text of the Leningrad manuscript, we are occasionally obliged to deviate from it for the sake of customs and conventions that have become rooted in our nation since the time the manuscript was written“ (s. X–XI). Dále pak autor ve své předmluvě také zmiňuje, že výtiskem tohoto vydání Bible bývají opatřeni i rekruti izraelské armády při nástupu vojenské služby.

davatel proto text edičně zpracoval (odstranil „očividné písařské chyby“, doplnil chybějící značky konců verše, sjednotil způsob vokalizace některých vlastních jmen apod.),³⁶ údaje masory omezil na nutné minimum (*qeré/ketív, sidry*) a knihu opatřil řadou prvků, jež souvisejí s užíváním biblického textu v židovské tradici. Textové varianty z jiných rukopisů nabízí pouze ve stručném soupisu v příloze (Appendix A).

Edice prozrazuje zvláštní autorův zájem o problematiku přízvuků (*ta'amim*, kantilačních značek). Jeho edice založená na rukopisu L 19^A obsahuje více než pět tisíc odchylek v akcentech oproti vydání BHS. Zdá se, že podoba textu v oblasti vokalizace a kantilace navazuje v edicích *Biblia Hebraica* na druhé vydání Rabínské bible (tzv. *Bombergianu*), nikoli přímo na L 19^A.³⁷

Celkově se jedná o vydání, jež je svým pojetím zacíleno spíše na praktické užití jako „osobní Bible“ v židovském prostředí, nikoli vydání studijní či vědecké. Jakkoli nabízený aparát není příliš důkladný, představuje tato edice pozoruhodnou možnost srovnání s vydáním BHS v řadě detailů.

Hebrew University Bible Project (HUBP)

Podstatnou alternativu vůči tradici pěstované v edicích *Biblia Hebraica* chce nabídnout projekt založený již v šedesátých letech Moshe H. Goshen-Gottsteinem a jeho spolupracovníky na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě – *The Hebrew Univeristy Bible Project (HUB)*.³⁸ Alternativu oproti BH představuje jak volbou rukopisné základny, tak podrobností zpracování.

Základem této edice je text tzv. alepského rukopisu, *Codex Aleppensis*. Tento rukopis z poloviny 10. stol. pochází také z ben ašerovské větve masoretských rukopisů (jeho punktaci a masoru nejspíše do připraveného konzonantního textu vepsal Áron ben Moše ben Ašer). Oproti rukopisu L 19^A je psán očividně pečlivěji a dle zmínky v kolofonu sloužil jako text vzorový, jako referenční autorita pro posuzování problémů a nejistých míst

³⁶K editorskému zpracování textu podrobněji viz recenze: JAMES A. SANDERS, Review of A. Dotan (ed.), *Biblia Hebraica Leningradensia* (Peabody 2001), in *Bible Review* 17 (2001), 40n; TIMOTHY G. CRAWFORD, review: A. Dothan (ed.), *Biblia Hebraica Leningradensia* (Peabody 2001), in *A Journal of Biblical Textual Criticism* (2001), zvl. 3n a MICHAEL P. O'CONNOR, Review of A. Dotan (ed.), *Biblia Hebraica Leningradensia* (Peabody 2001), in *Catholic Biblical Quarterly* 63 (2001), 716–718.

³⁷Viz TIMOTHY G. CRAWFORD, review: A. Dothan (ed.), *Biblia Hebraica Leningradensia* (Peabody 2001), pozn. 4.

³⁸Prezentace zásad projektu a několika ukázek byla publikována již v roce 1965: MOSHE H. GOSHEN-GOTTSTEIN (ed.), *The Book of Isaiah: Sample edition with introduction*, Jerusalem: The Magnes Press, 1965.

v jiných rukopisech. Svou kvalitou i statutem svého původního účelu tak tento rukopis představuje mimořádně kvalitní základ pro novodobou kritickou edici textu. Fatálním problémem je ovšem poškození tohoto rukopisu, k němuž došlo za války v roce 1947 a jež znamená ztrátu bezmála 40 % celkového textu Bible (mj. téměř celý text Tóry).³⁹ U chybějících částí bude tedy nezbytné založit edici na jiných rukopisech (nejspíš opět L 19^A), čímž se problematizuje zásada koherentní podoby všech součástí textu dosvědčené konkrétním rukopisem.

Způsobem zpracování představuje HUB vskutku maximalisticky pojaté vydání typu *editio critica maior*. Text předlohy je převeden do tisku bez edičních úprav včetně veškerého aparátu masory (malé, velké i finální). Textově-kritický aparát má ambici zahrnout veškerý dostupný materiál. Pro přehlednost je aparát členěn do pěti odstavců. První uvádí varianty antických verzí, druhý prezentuje materiál rukopisů od Mrtvého moře (Kumrán) a citáty v rabínské literatuře; třetí odstavec zachycuje odchylky v konsonantním textu ve středověkých rukopisech Bible, čtvrtý odchylky pravopisné, variace ve vokalizaci a akcentech. Pátý odstavec nabízí vlastní textově-kritický komentář a sumarizované poznámky editorů, jež mohou uživatele orientovat v problematice textu. Všechny aparáty jsou uvedeny ve dvou sloupcích, hebrejsky a anglicky.

Tento maximalistický ediční koncept i snahu o excelentní vydavatelské provedení je třeba vysoce ocenit. Druhou stranou takto pojaté edice je ovšem mimořádný nárok na pracovní kapacitu specialistů, takže projekt postupuje velmi pomalu. Dosud byly publikovány texty tří Velkých proroků – knih Izajáše, Jeremjáše a Ezechiele.⁴⁰ V rámci přípravných prací projektu ovšem byly připraveny k publikaci také edice faksimile Alep-

³⁹Dodnes není zcela jasné, zda bylo oněch 193 chybějících stran (z původního rozsahu 487) tohoto unikátního a vzácného rukopisu opravdu zničeno při napadení alepské synagogy v prosinci 1947, nebo zda byly části kodexu v této době zcizeny. Údajné zničení ohněm totiž nepotvrzují stopy na zbytku kodexu, nadto budí podezření, že se dva z chybějících listů po letech záhadně objevily (jeden v roce 1982, druhý 2007).

⁴⁰MOSHE H. GOSHEN-GOTTSTEIN, *The Book of Isaiah*, Jerusalem: Magnes Press 1975–1993; C. Rabin, S. Talmon a E. Tov (eds.), *The Book of Jeremiah*, Jerusalem: Magnes Press, 1997; MOSHE H. GOSHEN-GOTTSTEIN, SHMEMARYAHU TALMON a GALEN MARQUIS (eds.), *The Book of Ezekiel*, Jerusalem: Magnes Press, 2004.

ského rukopisu,⁴¹ tzv. Bombergiany⁴² a některých dalších významných pramenů.⁴³

Keter Yerushalayim / Jerusalem Crown

V prostředí jeruzalémské Hebrejské univerzity bylo připraveno také jednosvazkové vydání Hebrejské bible založené na Alepském kodexu – *Keter Yerushalayim* či *Koruna Jeruzaléma*.⁴⁴ Na jedné straně je tato edice vzdáleným ohlasem prací na HUBP, na druhé se blíží typu publikace BHL. Základem vydání je text Alepského kodexu; v částech, které chybějí, je text převzat z kodexu Leningradského. Biblický text je po formální stránce edičně zpracován do podoby obvyklé u tisků Rabínské bible – pořadí knih je upraveno podle běžného standardu, do textu jsou vepsány mezinadpisy tradičního členění textu (*sedarim a parašijot*); tam, kde chybějí, jsou do textu doplněny značky konců verše, doplněno je i číslování kapitol a veršů. Z masoretského aparátu jsou převzaty pouze poznámky *qeré/ketiv*, žádný další textově kritický aparát připojen není.⁴⁵

Miqraot Gedolot Ha-Keter

Podobným projektem, ovšem většího rozsahu, je mnohosvazkové vydání Rabínské bible, jehož hlavním editorem je Menache Cohen z Bar-Ilan univerzity v Tel Avivu – *Miqra'ot Gedolot Ha-Keter*.⁴⁶ Na rozdíl od výše zmíněné Koruny Jeruzaléma zpracovává také masoru; v částech, kde je Alepský kodex zachován, podává masoretský aparát v plnosti podle jeho verze. Jinak však toto vydání neobsahuje žádný textově kritický aparát, nezazna-

⁴¹MOSHE H. GOSHEN-GOTTSTEIN, (ed.), *The Aleppo codex. Part One*, Jerusalem: Magnes Press, 1976.

⁴²JAKOB BEN HAYIM BEN ISAAC IBN ADONJAH a MOSHE H. GOSHEN-GOTTSTEIN, *Biblia rabbinica: a reprint of the 1525 Venice edition edited by Jacob ben Hayim ibn Adoniyah*, Jerusalem: Makor Publishing, 1972.

⁴³Např. Samaritanus – YITSHAK BEN-ZVI a SHMEMARYAHU TALMON, *Sefer ha-Shomronim, Yerushalayim: Yad Yitshak Ben-Tsevi*, 1970, 730.

⁴⁴NAHUM BEN ZVI (ed.), *Keter Yerushalayim, Yerushalayim*, Bazel: Keren Mishpahat Karger 2000. Vydání bylo připraveno k 75. výročí založení Hebrejské univerzity v Jeruzalémě. Termín *keter* (koruna) je převzat z tradičního hebrejského označení Alepského kodexu *Keter 'aram cova* (tj. Koruna Aleppa; *'aram cova* je hebrejské jméno pro syrské město Aleppo).

⁴⁵Viz recenzní článek JAMES A. SANDERS, *Review of N. Ben Zvi (ed.), Jerusalem Crown: The Bible of the Hebrew University of Jerusalem (2000)*, in *Review of Biblical Literature* (2004), [<http://www.bookreviews.org/bookdetail.asp?TitleId=4090>; 7. 3. 2009] a článek YOSEF OFER, *The preparation of the Jerusalem Crown edition of the Bible text*, in *Hebrew Studies* 44 (2003), 87–117.

⁴⁶MENAHEM COHEN (ed.), *Miqra'ot gedolot ha-Keter*, Ramat-Gan: Bar Ilan University, 1992n. Dosud vyšlo 9 svazků jednotlivé biblické knihy či jejich části.

menává variace či odchylky rukopisů ani jinak neumožňuje vhléd do problematiky dějinných proměn textu.⁴⁷

Oxford Hebrew Bible

Zcela odlišnou alternativu představuje ediční projekt, který na britské univerzitě v Oxfordu rozvíjí Ronald S. Hendel; pracovníčně bývá nazýván *The Oxford Hebrew Bible* (OHB).

Hendel volí principiálně jiný koncept – místo vydání textu podle jednoho z dostupných rukopisů (kodex Leningradský či Alepský) či tradiční autority (*textus receptus*) předkládá text eklektický, vytvořený na základě analýzy a vyhodnocení doložených podob textu a jejich variant. Tento koncept odpovídá moderním edicím řeckého textu Septuaginty a Nového zákona. Dosud však byla publikována pouze část týkající se počátku knihy Genesis.⁴⁸

V první části své knihy Hendel předkládá robustní teoretický a metodologický základ. Patří k němu především uplatňování genealogického modelu při hodnocení textových verzí, nikoli modelu statistického. Z podrobného vyhodnocení variant podob textu dochází k závěru, že starověké podoby hebrejského (judského), řeckého a samařského textu představují tři různé „recenze“ (Septuaginta tedy není /jen/ překladem či řeckou edicí Hebrejské bible); tyto tři „recenze“ přitom představují nejen všechny typy, jež se nám dochovaly, nýbrž s nejvyšší pravděpodobností všechny typy, které tehdy existovaly.

V rámci daného přístupu pak nemůžeme mluvit o textových „odchylkách“, protože žádná z podob textu není brána za normativní. Hendel předpokládá, že uplatněním genealogického modelu při vyhodnocování variantních čtení by mělo být možné se do značné míry přiblížit původnímu znění textu – „aproximaci originálu v nejzazší rozumné míře“.⁴⁹ Dů-

⁴⁷Viz např. recenze MARC Z. BRETTLER, Review of M. Cohen (ed.), *Miqraot Gedolot Ha-Keter*, vol. 4: Isaiah (Ramat Gan 1996), in *Hebrew Studies* 40 (1999), 314–315; MAYER I. HILLMER, Review of M. Cohen (ed.), *Miqraot Gedolot Ha-Keter*, vol. 4: Isaiah (Ramat Gan 1996), in *Catholic Biblical Quarterly* 66 (2004), 121–122 a S. DAVID SPERLING, Review of M. Cohen (ed.), *Miqraot Gedolot Ha-Keter*, vol. 4: Isaiah (Ramat Gan 1996), in *Catholic Biblical Quarterly* 66 (2004), 281–283.

⁴⁸RONALD S. HENDEL, *The Text of Genesis 1–11: Textual Studies and Critical Edition*, New York: Oxford University Press 1998. Srv. recenzi LEONARD J. GREENSPOON, Review of R. S. Hendel (ed.), *The Text of Genesis 1–11: Textual Studies and Critical Edition* (New York 1998), in *Review of Biblical Literature* 3 (1999), [http://www.bookreviews.org/pdf/8_108.pdf]; 7. 3. 2009] a recenzní článek MELVIN K. H. PETERS, *A New Critical Edition of the Book of Genesis*, in *Hebrew Studies* 40 (1999), 251–257.

⁴⁹HENDEL, *The Text of Genesis 1–11*, 114 (citováno dle Greenspoona).

ležitým prostředkem ke sledování dějinných proměn textu se přitom stává vyhodnocení řeckých překladů, které byly pořízeny z předmasoretské doby hebrejského textu a přitom překládají velmi doslovně.

Zda se autorův přístup prosadí a zda se jeho edice stane základnou pro nový pohled na dějiny textu Hebrejské bible, nelze na základě publikované částky hodnotit.⁵⁰ Rozhodně je Hendelův přístup pozoruhodnou alternativou vůči dosud dominantnímu modelu vydávání textu Hebrejské bible. Oprávněnost jeho celkového přístupu i přesnost jeho práce v jednotlivých případech textové kritických problémů bude bezpochyby důkladně prověřena především ve chvíli, kdy i ostatní velké projekty (zejména HUBP a BHQ) dospějí ke zpracování textu Gn 1–11.

3. Projekt Biblia hebraica quinta

Další projekt, *Biblia Hebraica editio quinta* (zkratkou BHQ), jehož zásady byly poprvé veřejně představeny v létě 1998 na kongresu Mezinárodní organizace pro studium Starého zákona v Oslu, sice svým názvem programově navazuje na edice *Biblia Hebraica*, zdaleka však není jen aktualizací BHS. Je to dáno už tím, že se na utváření projektu nepodílela jen Německá biblická společnost ve Stuttgartu, nýbrž více institucí.

Editori BHS, jejich spolupracovníci a následovníci sice po dokončení své publikace nadále pracovali na korekturách, dílčích úpravách a doplňcích,⁵¹ připravovali však jen další „opravené vydání“ BHS. Základní zřetel jejich práce sledoval další informace o různosti v textové tradici. Účelem připravované edice bylo prostředkovat nejnovější materiál uživatelům.

⁵⁰Srv. ovšem zásadní polemiku JAMESE A. SANDERSE: R. S. Hendel, The most original Bible text, how to get there: Combine the best from each tradition, in *Bible Review* 16 (2000), 28–39, resp. JAMES A. SANDERS, The most original Bible text, how to get there: Keep each tradition separate, in *Bible Review* 16 (2000), 40–49; z recenzí srv. např. SAUL LEVIN, Review of R. S. Hendel (ed.), *The Text of Genesis 1–11: Textual Studies and Critical Edition* (New York 1998), in *Journal of the American Oriental Society* 120 (2000), 265–267; JAMES C. VANDERKAM, Review of R. S. Hendel (ed.), *The Text of Genesis 1–11: Textual Studies and Critical Edition* (New York 1998), in *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 318 (2000), 90–91 a R. W. L. MOBERLY, Review of R. S. Hendel (ed.), *The Text of Genesis 1–11: Textual Studies and Critical Edition* (New York 1998), in *Journal of Theological Studies* 51 (2000), 188–190.

⁵¹V roce 1997 vyšla *Bibla Hebraica Stuttgartensia* s tiráží, jež uvádí, že se jedná o 5. vylepšené vydání (5. verbesserte Ausgabe). Spolu se skutečností, že i edice BHK byly po roce 1937 (BH³) dále číslovány a do roku 1971 dospěly až k 16. (opravenému a vylepšenému) vydání, to v ediční posloupnosti BH vytváří roztomile zmatený stav. Titulní označení *editio quinta* je proto na místě chápat nikoli výčtově, nýbrž druhově – v rovině velkých „generačních“ proměn BH, a tedy i jako výraz ambice přinést vydání podstatně přepracované.

Mezitím však již od 60. let zrál jiný projekt, vytvořený na půdě Spojených biblických společností (United Bible Societies). Jeho základním úřelem nebylo přispívat k řešení otázek textové kritiky, nýbrž vytvořit textový komentář k hebrejskému textu, který by byl praktickou pomocí překladatelům Bible. Základní přístup zde měl jinou perspektivu: vycházel od nesnází dnešních překladatelů a od jejich otázek přistupoval k pojednávání textu a jeho problémů. Tento projekt – nazvaný *The Hebrew Old Testament Text Project* (HOTTP) – původně vznikl z iniciativy Eugena A. Nidy, který již dříve spolupracoval na různých typech příruček pro překladatele řeckého textu Nového zákona. Z expertů na textovou kritiku Hebrejské bible na něm mimo jiné spolupracovali Dominique Barthélemy, Norbert Lohfink, W. McHardy, Alexander Hulst a James A. Sanders.⁵² V osmdesátých letech tato skupina dospěla k rozhodnutí připravit jednosvazkové kritické vydání Hebrejské bible.

V roce 1991 se zástupci Německé biblické společnosti a Spojených biblických společností rozhodly své projekty spojit a nové kritické vydání Hebrejské bible připravit společně.⁵³ Projekt řídí sedmičlenná komise hlavních editorů, přípravou edice konkrétních biblických knih jsou jednotlivě pověřeni přední odborníci. Projekt vyniká nejen tím, jak mezinárodně pestrý je okruh jeho spolupracovníků, nýbrž i tím, že kritickou edici biblického textu připravují křesťanští a židovští biblisté společně. Nositel projektu, křesťanská biblická společnost, je v tomto případě zcela zřetelně garantem odbornosti, nikoli patronem konfesijního přístupu.

BHQ má být publikována nejprve po jednotlivých svazcích, a to v pořadí, jak budou edičně připraveny. Nakonec je plánováno příruční vydání ve dvou svazcích – v jednom svazku obsahujícím text a aparát, v druhém textový komentář.

První svazek (číslovaný jako 18. z celkem 22 předpokládaných) vyšel v roce 2004. Kromě obsáhlého obecného úvodu, seznamů značek, symbolů a zkratk, glosáře k masoře a ostatních kapitol, jež se týkají edice jako celku, obsahuje texty knih tzv. svátečních svitků – Rút, Písne písní, Kazatele, Pláče a Ester.⁵⁴ Kritická edice textu zahrnuje jednak text a veškerou

⁵²Výsledky své práce publikovala komise koncem sedmdesátých let v pěti obsáhlých svazcích; viz DOMINIQUE BARTHÉLEMY (ed.), *Preliminary and Interim Report on the Hebrew Old Testament Text Project* (5 vols.), Stuttgart: United Bible Societies, 1979–1980.

⁵³Titul tuto spolupráci vyjadřuje elegantní formulí *Biblia Hebraica quinta editio cum apparatu critico novis curis elaborato... communiter ediderunt...* (následuje sedm jmen hlavních editorů).

⁵⁴ADRIAN SCHENKER, *Biblia Hebraica Quinta: General Introduction and Megilloth*. Z nej důležitějších recenzí sv. RICHARD D. WEIS, *Biblia Hebraica Quinta and the Making of*

masoru podle Leningradského kodexu, jednak kritický aparát ve spodní části téže strany, jenž uvádí svědky textové podoby a tradice textu, nadto pak ještě komentář editorů k vybraným případům aparátu, překlad velké masory a komentář k obtížným či pozoruhodným údajům malé i velké masory.⁵⁵ Do dnešní doby vyšly další tři svazky – texty knih Ezdráše–Nehemjáše (sv. 20), Deuteronomia (sv. 5) a Přísloví (sv. 17).⁵⁶

V následujících odstavcích stručně představíme a pojednáme šest základních součástí či rysů edice; přínos zvoleného řešení budeme srovnávat především s edicí BHS, která je v našem prostředí dosud nejužívanějším „standardem“.

Grafická úprava stránky

Základním tvarem strany je jednosloupcový tisk, který v horní polovině uvádí biblický text, ve spodní části nejprve velkou masoru a pod ní kritický aparát; na vnějším okraji je tištěna malá masora. V okraji u hřbetu – nikoli v textu samém jako předchozí edice! – je uvedeno obvyklé číslování kapitol a veršů.⁵⁷

Podobně jako ostatních edic Hebrejské bible (kromě faksimile) vydavatelé nenapodobují grafické rozvržení textu na tiskové straně; počty písmen na řádcích a počty řádků na jednotlivých stranách se řídí potřebou nynější grafické úpravy pro tisk, nikoli rukopisnou předlohou. Proto i znaky pro členění odstavců (*setumy*, *petuchy*) jsou uváděny po způsobu dřívějších vydání BH, nikoli podle grafické podoby rukopisu. Celkově je grafické řešení velmi přehledné a blízké úpravě BHS.

Některé rysy grafické podoby rukopisu L 19^A však edice BHQ přece jen napodobuje výrazněji než BHS – především v masoře, ale i v základním textu.⁵⁸ Stejně jako u předchozích edic BH jsou i v BHQ oddíly textů, jež

Critical Editions of the Hebrew Bible, in *A Journal of Biblical Textual Criticism* 7 (2002), [http://rosetta.reltech.org/TC/vol07/Weis2002.html; 5. 11. 2005] a JAMES A. SANDERS, Review of A. Schender (ed.), *Biblia Hebraica Quinta* (Stuttgart 2004), in *Review of Biblical Literature* 2 (2005), [http://www.bookreviews.org/pdf/4725_4867.pdf; 7. 12. 2005].

⁵⁵ Překlad masory a její komentář je tištěn jako zvláštní oddíl knihy. V souborné edici má tvořit samostatný svazek – podobně, jako je tomu u kritického vydání řeckého textu Nového zákona doplněného svazkem *A Textual Commentary on the Greek New Testament* ve čtvrté revidované edici *United Bible Societies' Greek New Testament*.

⁵⁶ MARCUS, *Ezra and Nehemiah*; MCCARTHY, *Deuteronomy*; DE WAARD, *Proverbs*.

⁵⁷ Ukázka titulní strany, úvodních tří stran textu *Deuteronomia* (Dt 1,1–36) a souvisejících stran komentáře k masoře je zveřejněna na http://www.bibelonline.de/media/products/dokument_5265.pdf.

⁵⁸ Srv. např. sloupcové psaní výčtu jmen v Ezd 2,43–57 a 7,54–59 (v BHS není provedeno), podobu malé masory u Rt 3,3–4 (zvětšené *nún*), grafiku textu v Dt 6,4 (zvětšená písmena) či tzv. *nun inversum*.

editor považuje za poetické, členěny stichograficky. Oproti dřívější praxi, kdy o rozdělení textu mohl editor na základě vlastního úsudku rozhodnout i v rozporu s logikou masoretských přízvuků, platí ovšem pro BHQ zásada konformity s masoretským frázováním.⁵⁹ Tuto snahu o větší přesnost v reprodukci svérázu textu, a to i v rovině grafického uspořádání, je třeba přivítat.

Text

Text BHQ je v zásadě „diplomatickou prezentací“ textu Leningradského rukopisu (L 19^A; v edici BHQ uváděn jako M^L).⁶⁰ Za touto tezí se skrývá pravidlo reprodukovat konsonanty, vokalizaci a akcenty, jakož i značky členění textu důsledně a bez oprav podle rukopisu L 19^A – a to i tam, kde se dle mínění badatelů jedná o zjevnou nekonsistenci, chybu či porušení textu. Na rozdíl od dřívějších edic (včetně BHS) nemají být takové případy upravovány, nýbrž jen vydavatelem poznamenány v aparátu (případně diskutovány v textovém komentáři). Do textu nejsou vkládány ani žádné další znaky či značky – ani obvyklé číslování kapitol a veršů, ani písmena indexů odkazujících do kritického aparátu. V prostoru vlastního textu se tedy vyskytují právě jen ty znaky, které obsahuje rukopis M^L. V případě, že již tento rukopis obsahuje písařskou opravu a vzniká problém variantního čtení (tzv. čtení první ruky, resp. poslední ruky), rozhoduje o podobě textu editor *ad hoc*; variantní čtení, případně další svědkové všech doložených variant jsou přitom uvedeny v aparátu, případně i v komentáři.

Text je pro edici kontrolován pomocí elektronických databází,⁶¹ jakož i zevrubně ověřen na základě barevných fotografií rukopisu M^L, které nově pořídilo West Semitic Research Center z univerzity v Los Angeles.⁶²

⁵⁹Viz např. ukázkou s textem Pís 1,1–3,1 http://www.bibelonline.de/media/products/dokument_5278.pdf.

⁶⁰ADRIAN SCHENKER, *Biblia Hebraica Quinta: General Introduction and Megilloth, General introduction*, VI. Ediční tým důkladně vážil i možnost vydání eklektického textu, argumenty proti tomuto řešení uvádí předmluva na str. VIII–IX.

⁶¹Zejména autoritativní databázi Westminster Theological Seminary Hebrew Morphology Database z dílny A. Grovese a D. Wheelera (základní informace: <http://www.wts.edu/resources/alangroves/grovesprojects.html>).

⁶²Oproti černobílým fotografiím P. Kahleho z třicátých let 20. st. jsou tyto fotografie podstatně dokonalejší, lze z nich rozpoznat i některá místa dříve považovaná za sporná či nečitelná. Z této práce bylo pořízeno také vydání faksimile uvedeného rukopisu: FREEDMAN et al., *The Leningrad Codex: A Fascimile Edition* (viz pozn. 18).

Masora

Podobně jako vlastní biblický text je i veškerý aparát masory reprodukován bez úprav, podle zásad diplomatické reprezentace. Zásada P. Kahleho, že „masoretský text je úplný jen tehdy, je-li s ním tištěna také příslušná masora“,⁶³ je v projektu BHQ uplatněna přesněji a důsledněji než v BHK a BHS – poprvé je spolu s textem konkrétního rukopisu (M^L) reprodukována i jeho masora bez úprav (s nekonsistencemi). Tento důležitý rys BHQ vychází z rozpoznání, že konkrétní identitu masoretského textu spoluvytváří pět neoddělitelných prvků: konsonantní text, jeho vokalizace, znaky pro přednes (tzv. přízvuky, kantilace), dělicí značky (*sof pasuk*, *rafe*, *linea maqef*, *linea paseq*) a aparát masory (malé, velké i finální). Důrazem na vzájemnou provázanost těchto pěti součástí rukopisného textu editoři čelí tradičnímu pojetí, že (původním, kanonickým) textem jsou jen konsonanty a vše ostatní je (jen) „rabínský komentář“.⁶⁴

Na rozdíl od BHS je velká masora v BHQ v odstavci pod biblickým textem uvedena v plném znění, nikoli jen systémem editorských zkratk a odkazů. Ve zvláštních částech publikace (v oblasti komentářů) jsou obtížnější místa malé masory vysvětlena a velká masora je v plném rozsahu přeložena do angličtiny a stručně komentována.

Výjimkami z pravidla diplomatické reprezentace textu jsou dvě drobné úpravy, jichž se editoři v zájmu srozumitelnosti při zpracování masory dopouštějí a na něž v předmluvě upozorňují. U malé i velké masory doplňují tečku nad písmenem v těch případech, kdy má znak funkci číslovky a obvyklá tečka přitom u písmene v rukopisu chybí. Druhou úpravou je doplnění čísla verše u jednotlivých poznámek velké masory a oddělení jednotlivých poznámek tečkou.

Kritický aparát

Největší přínos z hlediska materiálního i metodického nabízí BHQ svým uživatelům v nově zpracovaném textově kritickém aparátu. Oproti BHS je nejen podstatně rozšířen o dříve nezpracované či dosud nedostupné texty (např. z nálezů od Mrtvého moře), nýbrž vybaven pro kritickou práci tím, že (i při zachování zásady výběrovosti příruční edice) nabízí svědectví pro

⁶³Viz předmluva k KITTEL a KAHLE, *Biblia Hebraica*.

⁶⁴Na interdependenci všech rovin textu masoretských rukopisů poukazují a k jejímu respektování při edičním zpracování vyzývají také experti z okruhu projektu Hebrew University Bible (viz výše). Opuštěním uvedené zásady vzniká eklektický text, v němž rovina konzonant (a vokalizace) nemusí svým tvarem odpovídat smyslu, který předpokládá kantilace či členění textu (tak v některých případech BHS!) a mezi jednotlivými rovinami pak může docházet k rozporům.

i proti u jednotlivých variant čtení, takže uživatel může posoudit, nakolik jsou uváděné varianty závažné.⁶⁵

Podstatným rysem BHQ je také detailní a důsledná komparace textu M^L s ostatními prameny podle jednotných a zřetelně deklarovaných pravidel.⁶⁶ Především, pro každou knihu jsou vytčeny dva nejkvalitnější masoretské rukopisy (u knih Tóry dokonce tři), s nimiž je text M^L soustavně porovnáván; *veškeré* zjištěné odchylky od těchto „korunních svědků“ mají být uváděny v aparátu.⁶⁷ Podobně jsou zaznamenány také *všechny* varianty z dosud známých textů předtiberiadské textové tradice, jakož i *všechny* varianty doložené v rukopisech od Mrtvého moře (rukopisy z Kumránu, Vádí Murabba'at, Massady aj.).⁶⁸ Varianty starověkých verzí (překladů) jsou uváděny jen výběrově – vždycky však v případech, kdy jsou hodnoceny jako „nezávislá svědectví“. Stejná zásada platí pro variace zaznamenané v citátech v deuterokanonických knihách, v pseudepigrafní literatuře a nebiblických textech kumránských, ve filakteriích a podobných rukopisných artefaktech, stejně jako pro citáty ve spisech Filóna či Josefa Flavia, v Novém zákoně, v rabínských textech tanaitů i amoraitů a v textech církevních otců. Variace z těchto zdrojů jsou uváděny tehdy, jsou-li považovány za svědectví alternativního tvaru hebrejského textu.

Variantní znění Samaritanu je uváděno vždy, s výjimkou případů, kde se jedná pouze o ortografickou či dílčí gramatickou úpravou. Z rukopisů Káhirske genízy jsou uváděny všechny variace z rukopisů psaných před rokem 1000. V řadě případů jsou do zpracování zahrnuty i materiály dosud nepublikované, protože editoři BHQ měli přímo či přes své spolupracovníky přístup k dosud nepublikovaným ale již vyhodnoceným materiálům z předních specializovaných pracovišť.⁶⁹

Na rozdíl od BHS a dřívějších edic se v BHQ neuvádějí varianty podle sbírek rukopisů B. Kennicotta, J. B. de Rossiho a C. D. Ginsburga, protože byla prokázána jejich velká závislost na pozdních masoretských rukopisech. Variantní čtení ostatních masoretských rukopisů jsou uváděna jen velmi výběrově, totiž v případech, kde jsou považována za důležitá buď z hlediska textové kritiky, nebo z hlediska výkladu či překladu.

⁶⁵BHS obvykle uvádí jen variantní čtení, nikoli svědectví na podporu textu L19^A.

⁶⁶V tomto ohledu byla edice BHS zpracována velmi nesoustavně.

⁶⁷Kde je to možné, bývá jedním s těchto svědků text Alepského kodexu (M^A) nebo text kodexu Proroků z Káhirske genízy (M^C).

⁶⁸Nově česky viz zejm. JAN DUŠEK, Odkrývání tajemství rukopisů od Mrtvého moře (viz pozn. 30).

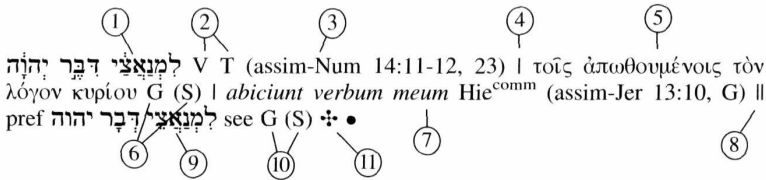
⁶⁹Týká se např. databázi střediska pro výzkum Septuaginty v Göttingen či centra pro studium Pešity v Leidenu.

Velkou změnu v přístupu k textu a v chápání úkolu textové kritiky znamená upuštění od návrhů konjunktur; až na ojedinělé výjimky aparát nenavrhuje opravy či úpravy textu.

Vzhledem k tomu, že do textu nejsou zaneseny žádné značky, které by odkazovaly do aparátu, je každá textově kritická poznámka nejprve uvedena pojednáváním tvarem či frází, jichž se týká (lemma); po ní následují svědkové, kteří jsou s textem ve shodě a potvrzují jej. Za dělicí čarou jsou pak uváděna variantní čtení a jejich svědkové, případně pak další varianty a jejich svědkové. Poznámka aparátu pak může končit zkratkou heslovité anotace, která probíraný jev interpretuje a nabízí uživatelům zdůvodnění, vyhodnocení či heslovitý výklad příslušného různocnění. Pokud se to daného problému týká, je uvedena ještě značka odkazující do editorova komentáře; v něm uživatel nalezne podrobnější výklad, argumenty pro jednotlivá řešení, odkazy na literaturu apod.

Sympatickým rysem je uvádění variant v aparátu plným citátem (nikoli abreviaturami jako u BHS a jejich předchůdců), u většiny jazyků pak i příslušným písmem (nejen u citátů řeckých, ale i aramejských či syrských).

Last but not least, základním jazykem aparátu (stejně jako komentářů, úvodů a dalších součástí publikace) je *angličtina*. Vzhledem k předchozím edicím BH, které užívaly tradiční latinu, je to také signifikantní *upgrade* (nejen *update!*).

Legenda k obr. 1:

1. lemma M^L (referenční text)
2. zkratky »svědků«, které jsou ve shodě s referenčním textem
3. charakteristika, interpretační či výkladová anotace
4. čára dělicí »svědky« *pro et contra*
5. variantní čtení
6. zkratky »svědků« varianty
7. další varianta čtení a zkratky jejich »svědků«
8. znak oddělující jednotlivé poznámky
9. návrh preferovaného znění (oproti referenčnímu textu)
10. zkratky »svědků« podporujících preferované čtení
11. značka upozorňující, že případ je podrobněji pojednán v textovém komentáři

Textově-kritické úvody

Ke každé biblické knize je zpracován úvod, který stručně charakterizuje textovou tradici příslušné knihy a podrobně uvádí a charakterizuje doložené svědky její textové podoby – v samostatných podkapitolách se člení na informace o rukopisech hebrejských (příp. aramejských), řeckých, latinských a ostatních (syřských překladech, aramejských Targúmech atd.). Ve výkladu o hebrejských rukopisech je charakterizován stav a problematika textové podoby tzv. Leningradského rukopisu (M^L) a ostatních masoretských či jiných textů. Na základě podaného přehledu pak editor také uvádí, které z rukopisů pro kritickou edici textu příslušné knihy zvolil za „korunní svědky“ pro potřeby soustavné komparace s M^L (viz výše), případně které další rukopisy či svědky textu považuje za relevantní a v čem.

Textově kritický komentář

Vedle stručných a výběrových poznámek k malé i velké masoře⁷⁰ tvoří podstatnou část projektu textově kritický komentář editora příslušné knihy. V něm se nabízí důkladnější pojednání závažnějších textových problémů či kuriozit, a to včetně podrobnějšího rozboru, argumentace pro a proti jednotlivým variantám, případně i rekapitulace dějin bádání a různých hypotéz řešení problému v navazujících souvislostech textové, gramatické, literární či věcné analýzy (včetně odkazů na literaturu). Rozsahem není komentář veliký, úhrnem nezabírá více tiskového prostoru než kritický aparát příslušné knihy; to je dáno jednak výběrovostí, zaměřením na výraznější problémy textu, jednak úsporným stylem anotování a systémem dobře srozumitelných zkratk.

Příklady z knihy Rút

Pro názornou demonstraci uvedených charakteristik a pro elementární srovnání s BHS si uvedme několik příkladů z textu, aparátu a masory knihy Rút, jak je nová edice BHQ nabízí.

Podle informací, které vydavatel poskytuje v úvodu komentářové části ke knize Rút, je textová podoba tohoto spisu v masoretské tradici velmi dobře stabilizovaná. Text knihy je v rukopisu M^L spolehlivě doložen, stejně jako v obou „korunních svědcích“ z nejhodnotnějších masoretských rukopisů – v tomto případě Alepském kodexu (značka: M^A) a rukopisu Cambridge

⁷⁰ Anglicky psané kapitoly Notes on the Masorah Parva, resp. Notes on the Masorah Magna stručně interpretují či komentují masoretské poznámky, případně odkazují na další literaturu. I pro uživatele, který není speciálně zacvičen do problematiky masory, zpřístupňují její informace i způsoby pojednávání a fixace textu.

RUTH רות

1 ויהי בימי שפוט השפטים והיה רעב בארץ וילך איש מבית לחם
 2 יהודה לגור בשדי מואב הוא ואשתו ושני בניו: ושם האיש
 3 אלימלך ושם אשתו נעמי ושם שני בניו | מחלון וכליון אפרתים
 4 מבית לחם יהודה והבאו שדי-מואב ויהי-שם: וימת אלימלך
 5 איש נעמי ותשאָר היא ושני בניה: וישאו להם נשים מאבות שם
 6 האחת ערפָה ושם השנית רות וישבו שם כעשר שנים: וימותו
 7 גם-שניהם מחלון וכליון ותשאָר האשה משני ילדיה ומאשה:
 8 ותקם היא וכִלְתִּיהָ ותשב משדי מואב כי שמעה בשדה מואב
 9 כי-פקד יהוה את-עמו לתת להם לחם: ותצא מן-המקום אשר
 היהת-שמה ושתי כלתיה עמה ותלקנה בדרך לשוב אל-ארץ
 יהודה: ותאמר נעמי לשתי כלתיה לזנה שזנה אשה לבית אמה
 ועשה יהוה עמכם חסד כאשר עשיתם עם-המתים ועמדי: יתן
 יהוה לכם ומצאן מנוחה אשה בית אישה ותשק להן ותשאנה:

[1:1] תרין פסוק מיוחדין ולית זונה והי רעב בארץ ב בטע וירד אברם . וילך איש :

1:1 4QRuth^a G^{Mss} (V) (T) | ἐν τῷ σπύτῳ τοῖς κριταῖς G |
 S (facil-synt) + • 4QRuth^a ושני בניו: • 2 ותשם • 4QRuth^b G S T | ipse vocabatur V
 (transl) • 4QRuth^c ושבו יהי: • 4QRuth^d G S T | Ἀβιμέλεχ G • 4QRuth^e G S T |
 (transl) • 4QRuth^f G S T | ἄπο τοῦ ἀνδρός αὐτῆς G S (harm-chron) + • 6 וכלתיה T | prec duo G (V)
 S • 7 בדרך G V (T) | > La S + • 8 לשתי G^{Mss} T | > G S | V (indet) • אמה G
 T | τοῦ πατρὸς αὐτῆς G^{Mss} (assim-cultur) | matris vestrae La V (assim-ctext) |
 pairs vestri V^{Mss} (assim-cultur + assim-ctext) | • 9 יעשה | יעש M^{ket} | יעש M^{ere} | G V S T (indet) • 9 לכם G V | foll
 ἔλεον G^L S (ampl) | foll ... אבר טב שלים T (midr) + •

Legenda k obr. 2: Tisková strana BHQ s textem Rt 1,1–9, masorou a aparátom

1. vlastní text podle M^L
2. masora parva
3. masora magna
4. aparát

University Ms. 1753 (značka: M^y). Všechny tři uvedené zdroje až na zcela ojedinělé výjimky neobsahují hůře čitelná či textově sporná místa.

V edici BHS mohlo letmé prolistování knihy Rút vzbuzovat dojem, že z hlediska textové kritiky, tj. při porovnání rozmanitých svědků masoretské tradice a všech dalších relevantních podob textu této knihy (zejména starověkých překladů), neobsahuje tato kniha v podstatě závažné problémy. Odstavce aparátu jsou v BHS (i předchozích edicích BH) velmi stručné, ve srovnání s jinými knihami bible velikostí spíše podprůměrné. Už první srovnání s edicí BHQ proto může překvapit bohatostí materiálu, který aparát nabízí (srv. proporce vlastního textu a aparátu u textu Rt 1,1–9 v BHQ, obr. 2, s příslušnou pasáží v BHS, kde aparát tvoří jediný řádek).

Nejde však jen o kvantitu údajů, dokonce neběží ani jen o rozdíl v provedení aparátu. Při bližším zkoumání lze nalézt rozdíly i v textu samém – jakkoli už vydání BHS proklamovalo, že v zásadě reprodukuje tvar textu podle Leningradského kodexu (L 19^A, resp. M^L).

Chyby v textu?

Kupříkladu tvar קָטַף („a nasbírám“) má v textu v Rt 2,2 ve vydání BHQ z gramatického hlediska neobvyklou podobu punktace; ačkoli se jedná o *piel* (kohortativ, 1. os. sg.), nemá běžné zdvojení prostřední souhlásky slovesného kořene (dageš forte v písmenu ק); v následující hlásce ט ovšem dageš má, což je hodně neobvyklé (קָטַף , viz obr. 3). Tuto podobu punktace má uvedený slovesný tvar pouze v rukopise M^L; ostatní masoretské rukopisy, jmenovitě i oba hlavní svědkové textové podoby knihy Rt v BHQ (M^A a M^y) mají dageš v druhé, nikoli třetí souhlásce slovesného kořene (קָטַף), což je podle gramatických pravidel standardní podoba. Nemálo odborníků proto považuje daný tvar v rukopise M^L za písarskou chybu. Jan de Waard, editor knihy Rút v projektu BHQ se k tomuto názoru také přiklání, ale ediční zásady BHQ mu naštěstí nedovolily text opravit, nýbrž jej přinutily pouze poznamenat tento názor v kritickém aparátu (viz interpretační zkratka *err* [tj. *error*, chyba] za citovaným tvarem v aparátu). Je to tím důležitější, že v rukopise M^L je tento tvar označen (tzv. *circellus*) a v malé masoře opatřen poznámkou, že se jedná o unikátní tvar (tzv. *hapax legomenon*). Tato poznámka sama o sobě vylučuje, že by se jednalo o písarskou chybu; naopak dokládá, že si písař rukopisu M^L, resp. autor jeho punktace a masory, byl této zvláštnosti dobře vědom a rozhodl se konkrétní podobu tvaru pro jistotu zafixovat svou poznámkou (*sic!*). Jak závažným zásahem proti textové autoritě rukopisu je pak přístup editora (mj. také v případě BHS), který se odváží text, jenž považuje za neob-

vyklý, opravit!⁷¹ V případě BHS dokonce tímto postupem dochází k na-prosto konfúznímu stavu a ke vnesení rozporu do textu – slovesný tvar byl totiž opraven (*dageš* přemístěn do druhého konsonantu), ovšem *circellus* nad slovem a poznámka o unikátnosti tohoto tvaru v malé masoře zůstaly (*sic!*).⁷² Pozorný hebraista má tedy teprve v edici BHQ po ruce nástroj, který odhaluje editorské zásahy do podoby textu, jichž se vydavatelé BHS dopustili a přitom je nepřiznali.⁷³

Dynamika textové tradice

Jiným příkladem nám mohou být údaje u textu Rt 1,8. „Různočtení“, která uvádí aparát, názorně dokumentují pohyb textové tradice.

Věta, jíž se Noemi na cestě do Betléma obrací ke svým moabským snachám s pokynem, aby se vrátily domů, je formulována v zásadě srozumitelně a textově neproblematicky. Obsahuje však mírnou gramatickou tenzi – po slovesech v plurálu („jděte, navraťte se“; snachy jsou totiž dvě) následuje singulárně formulovaná fráze „každá do domu matky své“ (obvyklá vazba; je možné ji vnímat i jako důraz na personální oslovení každé

⁷¹Kurióznost tvaru přitom není nijak absurdní, na základě obvyklých pravidel masoretské punktace lze tvar v podobě podle rukopisu M^L považovat za sice neobvyklý, nicméně možný. Dageš v pielových tvarech u druhého radikálu totiž vyprchává v řadě případů, kde je u druhého konsonantu vyprchaná či redukována samohláska (časté zejména u tvarů se samohláskovou koncovkou, např. u imperfekt 3. os. pl. nebo kohortativů). Neobvyklému dageši ve třetí kořeně souhlásce lze pak rozumět jako zdůraznění ražené výslovnosti hlásky צ , jež má nést dlouhou otevřenou samohlásku \hat{a} , a to po hlásce ק ve slabice s redukovanou samohláskou. Nejedná se sice o souhlásku skupiny *b^ggadk^ʿfat*, v rukopise M^L se však tento jev v podobných případech ojediněle vyskytuje (srv. Pís 2,14, kde je v podobné souvislosti psán dageš ve tvaru פָּנָה [nota accusativí]); rukopisná evidence je totožná jako zde: M^L má dageš, M^A a M^Y nikoli). Je tedy možné, že způsob punktace na tomto místě rukopisu M^L sleduje spíše problém výslovnosti (přednesu), nikoli morfologii či formální ortografii. V každém případě je *circellus* a poznámka malé masory znakem vědomého rozhodnutí písaře (tradičně označovaného za „pána masory“, בעל המסורה), který zde vyjádřil nejen jednoznačný názor na způsob psaní, resp. výslovnosti uvedeného tvaru, ale i zájem na jeho fixaci. – Označit *takový* případ za „chybu“ je dle mého mínění nejen diskutabilní, nýbrž přímo *chybné*.

⁷²Shodou okolností tím nevzniká nepravdivá informace, neboť se jedná o natolik málo frekventované sloveso, že sám konsonantní tvar יִאֲלָכֶנָה je v biblickém textu doložen jen jedinkrát (bez ohledu na punktaci). To však nic nemění na tom, že se editorovým zásahem do textu podstatně změnil obsah informace, který poskytují masoretský aparát (*sic!*).

⁷³Hned následující tvar v textu Rt 2,2 je opět dokladem obdobného zásahu v BHS. Ve slově בְּשִׁבְלֵיִם není v rukopise M^L dageš v souhlásce ש , tedy chybí obvyklé zdvojení hlásky jako součást určitého členu. Opět se jedná o „prohřešek“ proti základní ortografické pravidelnosti; ovšem vzhledem k následující zdvojené souhlásce ב , jež tvoří slabiku s redukovanou samohláskou (pahláskou, *chatefem*), není z hlediska výslovnosti upuštění od geminace nijak neobvyklé. Editor BHS však tento tvar opět přímo v textu opravil na „standardní“ בְּשִׁבְלֵיִם (*sic!*).

snachy jednotlivě, nikoli pokyn kolektivu): לְכַנֵּה שְׁבִינָה אִשָּׁה לְבֵית אִמָּהּ.⁷⁴ Tuto podobu textu dosvědčují vedle rukopisu M^L také oba jeho „korunní svědkové“ M^A a M^Y, stejně jako většina řeckých rukopisů a Targúmů. Z aparátu BHQ se však můžeme dozvědět, že podle některých řeckých rukopisů Noemi jednu každou ze snach posílá „do domu otce svého“; to je možné chápat jako kulturní asimilaci (aparát zkratkou anotuje). Starší latinské překlady i Vulgáta však tvar אִמָּהּ převádějí podle gramatické souvislosti do plurálu: „navraťte se ... do domu vašich matek“ (*matris vestrae*). Některé rukopisy Vulgáty a syrská Pešitta pak kulturní i gramatickou adaptaci kombinují a snachy posílají „do domu vašich otců“. Uvedené variace tedy tvoří celkem srozumitelnou trajektorii textové tradice. Aparát BHS o těchto variacích nic neuvádí.

Problematický text a jeho verze

Kritické vydání ocení každý badatel zejména v případech, kdy předloha obsahuje očividně problematický text či jazykově nejasnou formulaci. Náhorným příkladem nám může být věta v Rt 2,7. Hebrejský text zde o Rút vypovídá takto:

וְהַבְּיָא וְתַעֲמֹד מֵאֵז הַבְּקָר וְעַד-עֵתָהּ
זֶה שְׁבִתָּהּ הַבֵּית מְעֻטָּ:

Poslední věta staví interpreta před několik problémů: (a) Má nejednoznačnou syntax; (b) je otázka, k čemu a jak se vztahuje zájmeno הַ; (c) slovesný tvar שְׁבִתָּהּ je možné vokalizovat na několik způsobů, čímž otevírá několik variant významu, jak dokládají verze; (d) i v kontextu může věta nabývat různé významy.

Bible Kralická překládá dosti kostrbatě, se snahou o doslovnost: „A přišedši, trvá od jitra až dosavad, kromě že na chvilku doma pobyla“. ČEP volí dikci hladkou a volněji parafrázuje: „Jak přišla, zůstala tu od samého rána až do této chvíle. Jen trochu si tady oddechla“. S respektem k vokalizaci M^L navrhuji jako pracovní překlad: „I přišla... a stála [na nohou] od tehdy, totiž toho jitra, až doteď. – Toho jejího posedávání v domě *bylo jen* trochu!“⁷⁵

V textovém komentáři editor k této problematické větě poněkud přehnaně a rezignovaně uvádí, že „přesný význam textu patrně nikdy nebude

⁷⁴České překlady nemají problém překládat doslovně: „Jděte, vraťte se každá do domu své matky“ (ČEP); „Jděte, navraťte se jedna každá do domu matky své“ (Kral.).

⁷⁵Zhruba ve smyslu: „Ta v domě neposedá ... od jitra je pořád na nohou!“ – Tak ostatně vyznívají ČEP i Kral.

znám.⁷⁶ Za to však nabízí různé variace textové tradice, které o srozumitelnou výpověď tohoto verše usilují. Základem variant je různé pojetí (alternativní vokalizace) slovesného tvaru שבתה a v návaznosti na ně pak případné proměny dalších členů ve větě. Rozumí-li punktace rukopisu M^L slovesnému tvaru jako infinitivu slovesa שׁב (šibtáh), pak je překlad bible Kralické „doma pobyla“ na stejné trajektorii. Řecká verze a staré latinské překlady ovšem na tomto místě čtou sloveso „odpočinout si“, tedy hebrejské sloveso שבת (dle aparátu BHQ nejspíše tvar 3. fem. pf. qalu שָׁבְתָה, šáb^etá): La *ut pausaret in domum*. Řecký text však podle věcné logiky obměňuje větu i v určení místa a o Rút uvádí, že „si od rána až do večera ani trošku neodpočinula na poli“ (ἀπο πρωίθεν καὶ ἕως ἑσπέρας οὐ κατέπαυσεν ἐν τῷ ἀγρῷ μικρόν). Vulgáta pojímá sloveso zase jinak, totiž jako derivát kořene שׁב („vrátit se“) a smysl věty překládá formulací, že se Rút „ani na chvíli nevrátila do domu“.⁷⁷

Aparát předchozí edice (BHS) na tomto místě uvádí pouze řeckou verzi a její zpětný překlad do hebrejštiny. Proti textu שָׁבְתָה הִבִּיתָּהּ (,toť její sezení v domě“) tedy v aparátu BHS stojí jako naprostá alternativa לֹא שָׁבְתָה בַּשָּׂדֶה (,neodpočinula na tom poli“); v jakém vztahu a kontextu ovšem tato variace stojí, není z údajů možné vyčíst. Aparát BHQ nabízí k posouzení podstatně více. Na podporu znění M^L uvádí Targúm.⁷⁸ Textové varianty pak uvádí celkem čtyři, z čehož je patrné, že znění LXX není jediným různočtením, nýbrž jednou z variací vůči M^L, a to variací nejvzdálenější. V textovém komentáři pak editor navíc ještě dodává, že řecká tradice je v této variantě pozoruhodně konzistentní (pouze v jediném případě lze v lukiánovských textech registrovat výjimku!).

I v tomto případě tedy BHQ nabízí výrazně solidnější evidenci, plastičtější obraz textové tradice a umožňuje tím diferencovanější vyhodnocení obtížného čtení daného místa.

Předběžné hodnocení

Souhrnně lze již na základě prvních sešitů nové edice konstatovat, že BHQ představuje rozsahem i metodou zpracování podstatný přínos nejen pro specialisty na otázky textové kritiky Hebrejské bible, nýbrž pro všechny, kdo se biblickým textem odborněji zabývají. Oproti dosavadním vydáním

⁷⁶ „The precise meaning of M will probably never be known.“ Commentaries on the Critical apparatus, *sub loco*, 52*.

⁷⁷ Toto pojetí je od daného tvaru odvozeno volněji; zpětný překlad do hebrejštiny by vedl ke tvaru (הִבִּיתָּהּ, šábá).

⁷⁸ Navíc, nejsou-li mezi variantami explicitě uvedeni „korunní svědkové“ (dva zásadní rukopisy), má se za to, že jejich podoba odpovídá textu podle M^L.

nabízí BHQ přesnější obraz podoby biblického textu a jeho tradice. Poskytuje spolehlivější reprodukci zvoleného konkrétního masoretského rukopisu (M^L), a to jak konzonantů, tak ostatních součástí textu bez úprav. Vydání přitom respektuje svéráz rukopisu, jenž je základem edice (včetně jeho „nestandardních“ či tzv. „chybných“ prvků), a zajišťuje jej soustavným srovnáním se dvěma až třemi „korunními svědky“ z dalších nejlepších rukopisů masoretské tradice (zejména M^A). Ve svém kritickém aparátu nabízí BHQ výrazně bohatší a diferencovaněji zpracovaný materiál než předchozí edice, čímž umožňuje podrobnější vhled do (dějin) textové tradice a přesnější vyhodnocování doložených textových variant. Oproti dřívějším vydáním jsou přitom editoři aparátu zdrženlivější v nabízení oprav textu (konjektury), zato mnohem podrobněji uvádějí doložené varianty, nabízejí k nim doklady *pro et contra*, jakož i stručné interpretující poznámky. Vše je přitom při vši bohatosti informací poměrně stručné a přehledné, takže celek nepřesahuje rozumné limity příruční edice. Lze tedy očekávat, že po dokončení projektu bude text a aparát celé Hebrejské bible souhrnně vydán v jednosvazkovém vydání, následovám komplementárním svazkem s doplňujícími informacemi a textově kritickým komentářem editorů.

V ediční řadě *Biblia hebraica* je tedy BHQ důstojným pokračováním a rozvinutím téměř stoleté tradice, u jejíž kolébky stál Rudolf Kittel a jeho spolupracovníci. V rámci zvoleného kompromisu mezi striktně „vědeckou“ edicí (*editio maior*) a „odborně uživatelským“ či „studijním“ vydáním textu Hebrejské bible představuje BHQ vynikající dílo. Zrcadlí současné přístupy a zásady hermeneutiky textově-kritické práce a prostředkuje širokému okruhu odborných pracovníků bohatý a spolehlivě zpracovaný materiál. Lze si jen přát, aby byl projekt úspěšně dokončen v dohledné době.⁷⁹

⁷⁹Tato studie je výsledkem badatelské činnosti v rámci řešení grantového projektu GAAV č. IAA901830702 Hermeneutika narativních a právních textů SZ.